

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
FILOZOFSKI FAKULTET
ODSJEK ZA FILOZOFIJU

Maja Lisac

UTOPIZAM I ANTIUTOPIZAM IZ ETIČKE PERSPEKTIVE

Diplomski rad

Mentor: izv. prof. dr. sc. Hrvoje Jurić

Zagreb, srpanj 2018.

Sadržaj

UVOD	1
1. POJAM UTOPIJE – UTOPIZAM KAO CILJ	1
1.1 Thomas More – Utopija.....	1
1.2 Utopizam	3
1.3 Antiutopizam	4
2. ERNST BLOCH – PRINCIP NADA	7
2.1 Biće nade	7
2.2 Etički princip	9
3. HANS JONAS – PRINCIP ODGOVORNOST	11
3.1 Princip očuvanja	11
3.2 Što je zapravo utopija?	13
ZAKLJUČAK – UTOPIZAM KAO PUT	15
Popis literature.....	17

Utopizam i antiutopizam iz etičke perspektive

Sažetak: Kao osvrt na pojam utopije, ovaj rad pokazuje njegovo širenje iz domene filozofije politike u samo srce etike. Konvencionalno shvaćanje pojmova utopizam i antiutopizam temelji se na poimanju utopije kao svojevrsne destinacije, dok nam se u ovome radu nameće pogled na utopiju kao na put. Iz perspektive etike budućnosti, utopija postaje jedan od centralnih principa ljudskog djelovanja koji se može izjednačiti s pojmom nada. Okosnicu rada predstavlja polemika dvojice filozofa, Ernsta Blocha koji predstavlja utopizam etike budućnosti i Hansa Jonasa koji se postavlja kao antiutopist filozofije budućnosti. Otkrivanjem pogreške u Jonasovoj kritici Blochova utopizma, postaje vidljivo kako je Jonasov princip odgovornosti kompatibilan s Blochovim principom nade, pošto su oba usmjerena na proces stvaranja budućnosti na temelju svijesti o posljedicama vlastitog djelovanja. Oba autora protive se konstruiranju jedinstvenog rješenja u obliku gotove utopije, umjesto kojega predstavljaju drugačiji pristup koji omogućava shvaćanje utopije kao pokretačke sile koja nas vodi prema boljem i održivom životu u budućnosti.

Ključne riječi: utopizam, antiutopizam, filozofija politike, etika budućnosti, etika odgovornosti, princip nada

Utopianism and Anti-utopianism from Ethical Perspective

Abstract: As an overview of the term 'utopia', this paper presents the extension of the term from the domain of political philosophy into the very heart of ethics. The conventional understanding of the terms utopianism and anti-utopianism is based on conceptualising utopia as a destination, whereas this paper demonstrates that it should be understood as a path. From the perspective of the ethics of the future, utopia is one of the central principles of human activity, and can be equated with the concept of hope. The paper is centred on the polemic between two philosophers, Ernst Bloch who is the representative of utopianism of the ethics of the future, and Hans Jonas who positions himself as an anti-utopian of the ethics of the future. Exposing the mistake in Jonas's criticism of Bloch's utopianism affirms the compatibility between Jonas's principle of responsibility and Bloch's principle of hope, since both address the process of forging the future based on awareness of the consequences of one's acts. Both authors oppose arriving at a single solution in the form of a ready-made utopia. Instead, they propose a different approach that allows for utopia to be understood as a driving force towards a better and sustainable life in the future.

Key words: utopianism, anti-utopianism, political philosophy, ethics of the future, ethics of responsibility, the principle of hope

UVOD

Ovaj rad bavi se ponovnom evaluacijom pojma utopije iz perspektive dvojice filozofa čija se pozicija može svesti na pojam *etika budućnosti*, što se razlikuje od uvriježenoga shvaćanja utopije kao gotovo isključivo pripadnice domene filozofije politike. Cilj rada je skrenuti pozornost na pogrešku u kritici koju Hans Jonas, autor djela *Princip odgovornost*, upućuje Ernstu Blochu, autoru opsežnog *Principa nada*, iz čije se polemike može iščitati jedno novo značenje utopije kao etičkoga principa, a ne političkoga entiteta. U prvome dijelu rada posvetit ćemo se prikazu konvencionalnoga značenja utopije te njegova pojmovnog i povijesnog razvoja sve do modernog doba kada nastupa tzv. post-utopijsko vrijeme. Tu konvencionalnu sliku kasnije ćemo usporediti s filozofijom Ernsta Blocha, koja nudi jedan posve drugačiji pogled na značenje i funkciju utopije u ljudskome društvu. Kao ključni dio rasprave, dotaknut ćemo se Hansa Jonasa i njegove kritike Blochove i marksističke utopije, koja u sebi sadrži pogrešku u interpretaciji Blochovih teza, na temelju čega ćemo raspraviti o dubljem značenju pojma utopije i njegovim praktičnim implikacijama. Osnovno pitanje koje se nameće jest pitanje smislenosti interpretacije utopije kao „savršenog političkog konstrukta“ nasuprot ideji da ona možda počiva i dublje unutar samog ljudskog roda kao svojevrsni etički princip bez nužno jasno definiranog političkog cilja. Odnosi li se taj pojam doista na konkretan cilj kao nezavisan entitet koji ima moć raskinuti s poviješću i uvesti čovječanstvo u novo doba novoga čovjeka, ili je on pak izraz naše unutarnje želje za poboljšanjem koja nadilazi granice politike i može se naći na razini svakodnevnog života pojedinca? Je li utopija cilj koji jednoga dana možemo i trebamo doseći ili je ona samo beskonačan put u budućnost prožet nadom za boljitkom?

1. POJAM UTOPIJE – UTOPIZAM KAO CILJ

1.1 Thomas More – Utopija

U potrazi za korijenima nekog koncepta, treba krenuti od njegova pojma. Riječ 'utopija' dolazi od grčkih riječi 'οὐ' (koja označava negaciju) i 'τόπος' (mjesto), što bi u doslovnom prijevodu značilo 'ne-mjesto'. Naziv 'utopija' prvi koristi Thomas More kada 1516. godine piše svoje djelo *Utopija*, nazivajući tako zamišljeni otok koji nastanjuje izmišljeno „savršeno“ društvo. Može se pretpostaviti da je to fiktivno mjesto nazvano ne-mjestom prije svega kako bi

se More ogradio od potencijalnih problema u koje bi dospio raspravom o idealnom društvu koje stoji nasuprot Engleskom društvu 16. stoljeća, poput cenzure, kritike, osude... Ipak, takva jednostavna analiza pojma nije nam dovoljna pošto je 'oú', odnosno 'u' (što označava negaciju) u engleskome izgovoru homonim grčkoga prefiksa 'eu-' (što označava nešto dobro). Stoga bi se ovu riječ lako i prikladno moglo pretvoriti u 'dobro mjesto', što je po svom značenju još bliže nama poznatijoj osnovnoj ideji utopije kao savršeno uređenog društva. Tako nam je ostavljena mogućnost interpretacije Moreova naziva kao svojevrzne igre riječi kojom se istodobno izbjegava cenzura i nagoviješta prava misao njegova djela. More u svojoj knjizi sama sebe postavlja tek kao sugovornika svome „pravom glasu“ – fiktivnom pomorcu Hitlodeju, koji se vraća s puta na kojemu upoznaje Utopiju te otvoreno kritizira monarhiju i tadašnji ustroj engleskoga društva uspoređujući ga s, po njemu, mnogo efikasnijim društvom Utopije. Ukratko, More konstruira društvo iz temelja – društvo drugačije od ijednoga poznatog, koje je ujedno pozicionirano kao ogledni primjer njegovu vlastitome. Ipak, More se osobno ograđuje od kritike engleskoga društva umjesto koje čitatelju daje vrlo detaljnu podlogu na temelju koje sam može kritički prosuđivati, kao što se vidi u posljednjim riječima njegova djela:

No znao sam da se Rafael umorio pripovijedajući, a i nisam bio u potpunosti siguran može li podnijeti da mu se proturječi, tim više što sam se sjećao da je bio prekorio neke ljude jer su se tobože bojali da neće biti dovoljno pametni ako u tuđem mišljenju ne nađu pojedinost kojoj će prigovarati. Zato sam pohvalio i utopijske ustanove i njegovo izlaganje, uhvatio ga pod ruku i uveo u kuću na večeru, rekavši prethodno da ćemo nekom drugom prilikom dublje porazmisliti o tim stvarima i detaljnije o njima raspravljati. Kad bi se to barem jednom ostvarilo! U međuvremenu, iako je Rafael bez daljnega bio vrhunski obrazovan čovjek s golemim poznavanjem ljudskih odnosa, ne mogu se složiti sa svime što je izložio, no spremno priznajem kako u državi Utopiji ima prilično mnogo toga što bih i našim državama rado poželio – makar se tomu i ne nadao!¹

Autor zapravo ne želi iznijeti ozbiljnu kritiku utopije pošto u vlastitoj knjizi ne želi proturječiti vlastitom fiktivnom liku. Štoviše, koristi ovu priliku da ubaci i pokoji komentar pohvale za utopiju pa makar ona bila obavijena kontekstom ograđivanja od njenih ideja. Sa sigurne se distance More podrugljivo osvrće na one koji bi se mogli upustiti u kritiku utopije na način da svoje mišljenje delegira liku s kojim je nemoguće polemizirati. Izravna kritika utopije tako nije više ni potrebna, posebno ako čitatelj sam napravi usporedbu između dvaju društava koja mu je pomno pripremljena kroz čitavo djelo. Svrha utopije u ovom se smislu može opisati kao ogledalo namijenjeno postojećem društvu koje mu omogućava da vidi vlastite mane. Pošto nije

¹ Thomas More, *Utopija*, Nakladni zavod Globus, Zagreb 2003., str. 383.

slobodan govoriti otvoreno protiv društva u kojemu živi, More koristi podlogu fikcije i konstruira „ideal“ u aktivnoj opoziciji spram realnosti svoga vremena.

Ukratko, već u samom korijenu pojma 'utopija' i njenoj višestrukoj upotrebi pokazuje nam se da njegovo pravo značenje nije toliko jednostrano i transparentno kao što se često konvencionalno prihvaća. Utopiju i danas najgrublje definiramo kao 'idealno društvo' ili 'idealnu državu' pri čemu se načelno implicira da je ona konstrukcija nekog jasnog konačnog cilja prema kojemu bi društvo trebalo krenuti kako bi poboljšalo svoje stanje. Dok je smisao utopije kao *dobrog mjesta* u načelu svima jasan, aspekt značenja koji se odnosi na *ne-mjesto* uzima se dvostruko, ovisno o tome kako kome odgovara: kritičari utopije uzimaju ga kao njenu slabost, ističući nemogućnost, čak i opasnost, njena ozbiljenja, dok zagovornici utopije time pak ističu njen potencijal – ono ostvarivo, ali još-ne-ostvareno u njenim stremljenjima. Pojam ni dan danas nije izgubio ovu drugu, definirajuću, stranu svoga značenja kojoj ćemo se posvetiti u sljedećim poglavljima.

1.2 Utopizam

Iz perspektive utopista, pozitivna je strana utopije njezin apel za promjenom koji se ozbiljuje na dva načina – s jedne strane, ona služi više kao imaginarna figura za usporedbu kojom se kritizira postojeće društvo, dok s druge strane ona predstavlja konkretan model puta kojim se nadilazi postojeće nepovoljno stanje. Hrvoje Jurić u svom djelu *Etika odgovornosti Hansa Jonasa* upravo primjećuje da se utopije razlikuju po svojim tendencijama te se mogu dijeliti na pasivne (one koje se ne bave prelaskom iz realnog društva u utopijsko, već samo nude sliku ideala) i aktivne (one koje su usmjerene na prevladavanje postojećeg stanja).² Ono što je većini utopija ipak zajedničko jest prikaz društva koje se iz perspektive određenog svjetonazora smatra idealnim za život svakog čovjeka. Povijesno gledano, još prije nego im se prišao taj specifičan i dvoličan naziv 'utopija', takva su društva također bila pomno „projektirana“, što je vidljivo u prvom poznatijem utopijskom djelu – Platonovoj *Državi* – u kojoj je, baš kao i u Moreovoj *Utopiji* idealno društvo opisano do toliko živopisnih detalja i temeljeno na jasno razrađenoj logici da se načelno čini posve ostvarivim, pa makar bili svjesni da ga postojeće društvo nije u stanju prihvatiti. U svakom periodu gdje je postojala utopijska misao, ona je bila izgrađena iz polemike s društvom kakvo ono jest, stoga je moguće tvrditi da se ona primarno svodi na isključivo sredstvo kritike. Ipak, iz utopijskih su djela često iščitavane i detaljnost i preciznost kojima su njihovi autori oblikovali svoja savršena društva, što je omogućilo

² Usp. Hrvoje Jurić, *Etika odgovornosti Hansa Jonasa*, Pergamena, Zagreb, 2010., str. 219.

prihvatanje ideje utopije kao vrlo konkretnog konačnog cilja – ostvarivog ili neostvarivog – koji je ujedno i neovisan o stanju postojećeg društva. Tako utopija dobiva vlastiti život, odvojen od života postojećeg društva; ona postaje vlastiti entitet i kao takva dobiva moć općenitijeg i šireg utjecaja. Neovisno o tome ima li utopija pasivne ili aktivne tendencije, već sama ideja da je uopće moguće projektirati sustav bolji od onoga koji jest daje nadu u razvitak. Kod nekih se ta nada ispoljava kao ideja novog poglavlja u povijesti, novog čovjeka, ili čak kao potpun prekid s poviješću kakva je svojstvena čovječanstvu. S druge strane, nekima je ona dovoljan poticaj za nadu u bolje sutra. Osnovna je svrha utopije potaknuti na promjenu ili barem na razmišljanje o mogućnosti promjene, što društvu u konačnici omogućava razvoj i napredak. Glavna snaga utopije, u očima utopista, upravo je u nadi koju ona pruža za poboljšanjem trenutne društvene situacije. Karl Mannheim u svom djelu *Ideologija i utopija* govori o utopijskoj svijesti kao o svojevrsnoj neistini jer ona ne reflektira stvarnost točno onako kakva ona jest već joj dodaje nepostojeći sadržaj. Ipak, taj nepostojeći sadržaj nužan je za stvaranje vizije o mogućoj budućnosti bez koje bi i ideja povijesti bila besmislena jer povijest ne bismo bili u stanju stvarati. Štoviše, u svojoj raspravi o ideologiji (koja konzervativno čuva stare vrijednosti koje nisu više primjenjive na suvremeno društvo) i utopiji (koja se usmjerava na moguću budućnost) Mannheim izdvaja jedan njima zajednički pojam – utopijski element – koji se direktno dovodi u vezu s našom sposobnošću razmišljanja u terminima vremena i budućnosti pošto naša nadanja i ciljevi određuju okvir za naš odnos spram prošlosti jednako kao i budućnosti.³ Iz ovoga proizlazi da je utopijsko mišljenje nužno kako bismo uopće imali volje i mogli oblikovati svoju budućnost, a time sasvim jednako i povijest.

1.3 Antiutopizam

Koliko god bili svjesni nužnosti utopijskog razmišljanja, ipak nam odzvanja misao kako je ljudska budućnost, temeljena na utopijskom elementu, zapravo temeljena na „laži“ i tu se dotičemo onoga što zagovaraju anti-utopisti. 'Lažno', 'isprazno' i 'krivo' samo su neki od pridjeva koji su se vremenom sve većim intenzitetom počeli prišivati utopijskom razmišljanju. Kritičari utopije u najmanju bi je ruku ismijavali kao gubljenje vremena na nešto što je ionako neostvarivo i ničim vezano za realnost, čime bi posve diskreditirali njenu moć da nadahnjuje. Utopija se takvim očima gleda kao cilj do kojega je nemoguće ikada stići, pa se stoga smatra besmislenom. Ako bi se pak pretpostavilo da je takvo nešto ipak moguće ostvariti, kritičari utopije postali bi još oštriji, upozoravajući na opasnosti *zablude* o savršenstvu koja vodi u

³ Usp. Karl Mannheim, *Ideologija i utopija*, Naklada Jesenski i Turk, Zagreb, 2007., str. 229.

svojevrnsni totalitarizam. Takav strah od utopijske misli javio se zbog poistovjećivanja utopije s post-revolucionarnim totalitarnim režimima koji su dosegli visok stupanj organizacijske uniformnosti (nalik na utopiju), a korijene imaju u marksizmu. Marksizam u sebi sadrži utopijski zahtjev za reorganizacijom društva u svrhu oslobađanja čovjeka. Prije svega, to se oslobađanje odnosi na oslobađanje od okova prisilnog rada na temelju vjere u čovjekovu prirodnu potrebu za radom koji ispunjava. Kako su povijesne okolnosti dovele do ostvarenja društava koja u načelu potiču iz takve ideje, ali je njihova realizacija problematična (prije svega, to se odnosi na Josifa Staljina, Mao Tse Tunga i slične totalitarne vladare) moderno je društvo ušlo u takozvano postutopijsko doba: razdoblje razočaranja i nepovjerenja prema utopiji. U takvom kontekstu, nije ni čudo da je izbljedjela ideja o utopiji kao društvu koje je načinjeno po mjeri čovjeka i za čovjeka – društvu koje direktno proizlazi iz čovjekovih najboljih potencijala. Na utopiju se počinje gledati kao na primarno negativnu pojavu. Kada sagledavamo primjere „gotovih utopija“ poput Platonove i Moreove, moramo priznati da bismo i danas teško prihvatili mnoge od njihovih principa koji su u direktnom sukobu s nekim od nama važnih vrijednosti (npr. problematika odvajanja djece od roditelja i njihovo zajedničko odgajanje u svrhu prisilnog proširivanja pojma obitelji, što predlažu i Platon i More). Uzimajući sve navedeno u obzir, nije iznenađujuća nagla pojava brojnih *distopijskih* autora, poput Georgea Orwella i Aldousa Huxleyja. Iščitavanjem distopijskih romana mogli bismo zaključiti kako je distopija (pojmovno suprotan koncept od utopije) u stvari samo svojevrsna utopija gledana iz perspektive pojedinca (individue) koji stoji nasuprot jednoulju „savršeno“ funkcionalnog društva. Ono što je zajedničko Orwellovu romanu *1984.* i Huxleyjevu romanu *Vrli novi svijet* jesu priče pojedinaca čija je individualnost potisnuta bremenom „savršenog“ sistema dizajniranog da drži čitavo društvo u savršenu redu i miru, pa tako i uniformnoj sreći. Treba napomenuti da se svaki takav sustav opetovano prikazuje kao neki oblik totalitarizma. Ipak, takve ideje impliciraju da je cilj utopije stvoriti društvo koje će se pod bilo kojim uvjetima „kretati“ glatko poput mehaniziranoga sata, dok utopija, naprotiv, u svom originalnom smislu zapravo podrazumijeva da će se razviti društvo čija organizacija reflektira ono najbolje u ljudskom potencijalu. Već smo spomenuli da svaki svjetonazor ima svoj pojam utopije, temeljen na svojim vrijednostima. Ostaje nam zato još samo postaviti ono ključno pitanje: koji je temeljni princip i odrednica utopije?

1.4 Temeljni princip utopije

Platon nam daje vrlo konkretan odgovor na to pitanje kada kaže da je najbolja država *pravedna* država. Pravednost se, prema Platonu, sastoji u tome da svaki pojedinac društvu

doprinosi sukladno svojim sposobnostima.⁴ Ipak, u nama bližim, modernijim utopijama, kao ključnu riječ mogli bismo izdvojiti pojam 'sloboda'. Pojam slobode u smislu ljudske samosvijesti i slobode djelovanja potječe iz tradicije racionalizma, s Kantom kao vodećim filozofom. Njegov kategorički imperativ ustanovio je slobodu kao osnovu ljudskoga djelovanja, a moral kao temeljni kompas, zajednički svima, kojim bi se to djelovanje trebalo služiti kako bi ljudi najpodobnije koegzistirali u zajednici. Tako je moguće tvrditi da Kant postavlja kategorički imperativ kao put prema utopiji – put prema najuspješnijem i najsretnijem društvenom životu koji proizlazi iz *a priori* znanja koje ljudi po svojoj prirodi imaju već dano. Kantova je „utopija“ društvo upravo po mjeri čovjeka jer se već u njemu nalazi. Milan Kangrga prihvatio se Kantova obrata u pogledu ljudske slobode i ustanovio da je njime etika svrgnula metafiziku s centralnog mjesta epistemologije, pošto moralni zakon postaje „fakt uma“ i omogućuje čovjeku da proizvodi svoju okolinu, a ne samo da ju spoznaje kao danu:

To ujedno znači: da postojeće koje se za empirijsko-psihološku svijest nameće u liku jedinog i jedino mogućeg realiteta, nije još ljudski, dakle čovjeku kao umnom, praktičkom, proizvodilačko-stvaralačkom biću primjereni svijet i *njegova* zbilja, nego ona *tek treba da postane*, kao i čovjek svojim vlastitim djelom, činom, radnjom. Spoznaja svijeta i svoje vlastite zbilje zbiva se dakle *po istom principu* po kojem se oni proizvode, uspostavljaju i djelatno-praktički prisvajaju i potvrđuju. Ništa tu nije naprosto dano u gotovu obliku. Sve treba uvijek iznova izboriti.⁵

Ovakav pogled na prirodu čovjekove stvarnosti dijele mnogi utopisti koji govore o čovjekovu napretku i svojevrsnom raskidu s povijesti. Utopija po svom temeljnom principu nije samo politička struktura koja ukalupljuje ljude u jedan jasno složen sistem (kako to prikazuje distopija), već ona sadrži vrlo duboke etičke temelje. Kangrga u nastavku zaključuje:

Etičnost (Sittlichkeit, ćudorednost) se pretvara tako u najunutrašnjije jezgro izvjesnosti uopće i – kao što smo vidjeli – *postaje kriterij svake teorijske istine*.⁶

Postaje jasno da utopija, koja se ponajprije bavi društvom i međuljudskim odnosima, svoju domenu mora pronaći u etici. Je li dovoljno reći da je utopija konačan cilj ili se ona zapravo nalazi u čovjeku kao svojevrsni etički princip kojim on oblikuje svoju ideju o najboljem mogućem svijetu? Možemo li iz njene definicije izbaciti pojam *mjesta* kao odrednice i „locirati“ utopiju unutar čovjeka i čovječanstva? Na to nam pitanje detaljno odgovara Ernst Bloch.

⁴ Usp. Platon, *Država; Državnik*, Matica hrvatska, Zagreb, 1942., str. 167–170.

⁵ Milan Kangrga, *Etika ili revolucija*, Naprijed, Zagreb, 1989., str. 96–97.

⁶ Isto, str. 286.

2. ERNST BLOCH – PRINCIP NADA

2.1 Biće nade

Ernst Bloch utopijski element postavlja u sam centar ljudske prirodne tendencije i daje mu mnogo pristupačnije ime – *nada*. Čitav prvi dio svog opsežnog djela *Princip nada* Bloch posvećuje razmatranju ljudske prirode, od rođenja do smrti, pri čemu, sažeto rečeno, zaključuje da je čovjek *biće nade*. Još kao beba, ljudsko biće hoće, makar još ne zna što sve hoće; neprestanim traženjem ono otkriva svijet i formira sve konkretnije težnje (sanja o tome što želi raditi kada odraste, pa kasnije sanja o ljubavnim odnosima itd.). Čak i kada su mu sve osnovne potrebe za samoodržanjem ispunjene, čovjek i dalje hoće još: “Mišljenje znači prekoračivanje”,⁷ kaže Bloch i pritom upućuje na „dnevne snove“ kao osnovni dokaz naše uvijek anticipirajuće svijesti. Za razliku od snova koji nam se javljaju noću dok spavamo, u dnevnim snovima, to jest sanjarenju, zadržavamo svoje ja i svijest o svojoj stvarnosti. Takvi su snovi upravljeni na budućnost – razmišljamo o tome kako bi nam moglo biti i kako bi se nešto moglo odviti. Dnevni su snovi mogući upravo zato što je čovjek biće nade, pa odluke o svom djelovanju donosi u skladu s tim kakvu si budućnost priželjkuje. Štoviše, Bloch tvrdi da inspiracija za nešto novo ni ne dolazi isključivo od individuum, već je ona posljedica susreta osobe s tendencijom samoga vremena, odnosno s tendencijom okoline u kojoj se osoba nalazi.⁸ Iz tog je razloga nada, kao inspiracija dnevnih snova, akt *prepoznavanja* i *osvještavanja* onoga što je u danom vremenu već moguće ostvariti. U tom smislu utopijska funkcija ima dva korelata – onaj koji je u samom čovjeku i onaj koji je izvan njega, a temelji se na prirodi stvarnosti koja je nužno dinamična. Nešto uvijek može biti drugačije i samim time otvara se mogućnost za uvijek novu budućnost. Tvrdnja da je dinamičnost osnovna karakteristika zbilje osporava postojanje ideala kao konačnog, ostvarivog cilja jer ideal pretpostavlja statičnost – jednom kada ga se dosegne, nema više promjene. Usklađujući utopizam s dinamičnošću svijeta, Bloch tvrdi da su ideali samo sredstva utopijske funkcije kojima ona prepoznaje onaj sadržaj zbilje koji vodi prema ostvarenju cilja poboljšanja stanja stvari. Već samo u činjenici da postoji hijerarhija ideala i da se oni mijenjaju u skladu s time koji je cilj naglašeniji, pokazuje nam se da ideali sami po sebi nisu neovisni, nego postoje samo kao uzori.

Bloch ovako doskače glavnom argumentu kritike utopije koji glasi da je ona samo neostvariva „kula u zraku“. Njegovo poimanje utopijskog elementa nadilazi ideal, što znači da ideja

⁷ Ernst Bloch, *Princip nada (I-III)*, Naprijed, Zagreb, 1981., str. 2.

⁸ Isto, str. 143.

konačnog cilja kao svojevrsnog „kraja“ nije prikladna za utopiju. U djelu *Tübingenski uvod u filozofiju* Bloch piše:

Nacrti ovih snova napustili su obično *wishful thinking*, i najčešće nemaju ništa zajedničko s njim. Ipak valja razlikovati utopističko i utopijsko: prvo se samo neposredno i apstraktno upušta u prilike da bi ih popravilo naprosto iz glave; drugo svakako uzima u račun i same prilike izvana. Pri tom se, dakako, i samo utopističko kao apstraktno koje zahvaća *iznad* zbilje ne treba sramiti pred nečim naprosto empirističkim koje samo na drugi način apstraktno zahvaća *ispod* zbilje. Kritika utopijskoga može uslijediti samo sa adekvatnog stajališta koje prelijetanje ne mjeri, a još manje nadomješta fakticističkim gmizanjem.⁹

Ono što antiutopisti smatraju utopijom Bloch smatra samo nezrelom utopijskom funkcijom koja se ne odnosi na ono što je realno moguće, nema pravi subjekt, radi čega nema smisla uzimati ju za ozbiljno. Kao što i sam kaže, to spada u sferu utopističkoga koje prelijeće zbilju i s njome nema ništa zajedničko. Štoviše, on istu misao prati dalje i pritom ujedno indirektno odbacuje i drugi najveći prigovor antiutopista koji se odnosi na „realizirane utopije“ koje silom nameću određene sustave; ni takve utopije nisu usklađene s pravim prirodnim tendencijama budućega jer se ne proizvode u skladu s anticipacijom budućnosti, nego su povezane s prisilom. Čisto empiristički stav ne raspoznaje poziv za boljitkom koji proizlazi iz prirodnog razvoja i anticipiranog napretka koji stoji nasuprot prisilnom kalupu nekog nametnutog sustava. Prava utopijska funkcija gotovo organski izranja iz prirode promjenjivog svijeta, prvenstveno kao protupohod protiv loše postojećega. Ona je po svojoj prirodi stalni poziv za promjenom kako bi bilo bolje, a ne jasno definiran sustav koji stoji na kraju puta kao konačan cilj. Ako se prisjetimo osnovnog poticaja za stvaranje bilo kakve utopije kroz povijest, vidjet ćemo da se radi upravo o tome – o nadilaženju postojećeg stanja na način da se ono popravi. Bloch tu uvodi i jedan poseban pojam, tzv. *militantni optimizam*, koji definira kao aktivni stav prema onom neodlučenom što se konkretnim djelovanjem može odlučiti.¹⁰ Naziva ga optimizmom jer svi svoje odluke donosimo u skladu s onim što smatramo da nas vodi prema poboljšanju (naše ili opće) budućnosti – djelujemo u skladu s vlastitim anticipacijama. Ako taj princip prihvatimo kao dio prirode svakog pojedinca, onda vidimo kako ono utopijsko prekoračuje granice političkog uređenja. Utopija nije pasivni izvanjski konstrukt unutar kojega svaki čovjek pronalazi svoje mjesto i funkciju, već je aktivni princip koji motivira svakog pojedinca na djelovanje u realnom svijetu. Glavni je problem dosadašnjih razmatranja bio u tome što se na svaku povijesnu utopiju gledalo isključivo iz perspektive određene kulture i svjetonazora

⁹ Ernst Bloch, *Tübingenski uvod u filozofiju*, Nolit, Beograd, 1973., str. 115.

¹⁰ E. Bloch, *Princip nada*, str. 229.

pojedinka u kojima se razvila, što je omogućilo konstruiranje konkretne i jedinstvene, ali ograničene utopije na temelju jednog ograničenog sistema. Ako pak utopiju prihvatimo kao opći princip, onda pratimo Blocha u njegovoj tvrdnji da trebamo zauzeti univerzalnu perspektivu, jer utopijsko se razvija u različitim smjerovima ovisno o prilikama i putevima kojima ljudi i društva idu. Ne postoji samo jedna utopija, već svako ljudsko društvo i svaka kultura imaju svoju priču i svoj put k boljitku. Štoviše, u to univerzalno treba uključiti ne samo ono ljudsko (različite kulture), već i ono prirodno kao dva aspekta posve istog vremena koje se kreće u budućnost – čovjek i priroda su nerazdvojni. Kada se osvrće na tehnički razvoj čovječanstva, Bloch primjećuje ljudsku tendenciju „nadmudrivanja“ prirode čiji je cilj pokoriti i iskoristiti prirodu za vlastite svrhe, kao da je ona entitet odvojen od našeg vlastitog postojanja. Nasuprot tome, on tvrdi da nikada ništa ne možemo ozbiljno promijeniti ukoliko s time nismo dubinski povezani, čime kritizira konvencionalni pogled na tehniku kao ljudsko oruđe pokoravanja prirode:

I što tehnika većma gubi posljednje ostatke svoje zavičajnosti, dapače, što većma posvuda gdje god hoće stječe novu zavičajnost, u sintetičkoj proizvodnji sirovina, u industriji zračenja i tko zna u kakvoj još divnoj hybris: to intimnije i centralnije mora uspijevati posredovanje s uključenom biti prirode. Tek se tada stvari mogu mijenjati i duboko uzročno, umjesto da se pomiču samo izvana.¹¹

Dokle god radi odvojen od prirode, čovjek će se protiv nje i boriti. Bloch i na tehnički razvoj gleda kao na svojevrsni prirodni razvoj u čijem je cilju postići bolje razumijevanje i sklad između čovjeka i njegove okoline. On zagovara promjenu i prilagodbu prirode, ali ne takvu da ona nevoljko trpi silu nametnutu od strane čovjeka, već da se mijenja u skladu s principom općeg poboljšanja – i priroda i čovjek prolaze istu transformaciju.

2.2 Etički princip

Niti jedan pravi napredak ne postiže se na silu, već je potrebno u sadašnjosti prepoznati one mogućnosti koje će nas voditi prema boljoj budućnosti. Utopijska funkcija, odnosno nada, nije samo afekt koji se pobuđuje kao reakcija, već ona je ona ujedno i sam akt spoznaje – postajemo svjesni naših realnih budućnosnih opcija. Ideje koje se javljaju kao utopijske najava su sljedećih etapa povijesnog razvoja. Iz tog razloga Bloch ono moguće definira kao *još-ne-postalo*, a isto kao dio naše usmjerene svijesti naziva *još-ne-svjesno*.

¹¹ Isto, str. 786.

Gdje se onda točno nalazi utopija? Navikli smo o njoj razmišljati kao o *mjestu*, ali možda bismo iz ove perspektive na kraju ipak mogli prihvatiti da utopija kao *ne-mjesto* doslovno znači da ona nije nešto nama izvanjsko, već da živi punim plućima u samom ljudskom rodu. Ipak, kakva je to utopija bez savršenstva, bez konačnoga cilja? Na isti način na koji se utopija pokazala protupotezom protiv onoga lošega u društvenoj sferi, ona djeluje i na svim ostalim poljima ljudskoga života, ali jednom kada se konkretizira postaje podložna zastranjivanju. Bloch tako, na primjer, prepoznaje utopijski element u religiji koja se javlja kao protupotez smrti; kako bismo se pomirili sa svojim strahom od smrti, mora nam biti obećan utopijski cilj (npr. život u Kraljevstvu Božjem) kojemu nas ona vodi. Ipak, ako ogolimo religiju od njena sadržaja, vidimo da nam ostaje ona ista nada kojom ulazimo u svako svoje buduće. Svaka religija na kraju se ponovo svede na akt nadanja koji pretkazuje nekakvu budućnost, makar i ne znali točno kakvu. Bloch tako, na primjer, kaže da nam ne treba ideja Boga kao vladara, posebno ako žudimo za slobodom; većina sadržaja religije nam je nepotrebna:

Mjesto koje u pojedinim religijama bijaše zaposjednuto onim što se mislilo kao bog, prividno-realno popunjeno nečim hipostaziranim u boga, nakon što otpadne njegovo prividno popunjeno, samo ne otpada. Jer to se mjesto kao mjesto projekcije svagda održava na čelu utopijski-radikalne intencije; a metafizički korelat toj projekciji ostaje ono skriveno, još nedefinirano-nedefinitivno, realno moguće u smislu tajne. Mjesto označeno bivšim bogom tako samo nije neko ništa; bilo bi to tek tada kad bi ateizam bio nihilizmom, i to ne samo nihilizmom teorijskog beznađa, nego univerzalno-materijalnog uništenja svake mogućnosti sadržaja cilja i savršenstva.¹²

Navedeni primjer pokazuje nam Blochov rezon koji se može primijeniti na sva polja ljudskog postojanja i djelovanja. Stvaramo si konkretan sadržaj koji stavljamo na mjesto onog tajnovitog i nepoznatog u budućnosti, jer se ne možemo suočiti s trenutno percipiranom „prazninom“ još-ne-postaloga pošto je ono još-ne-svjesno. Na sličan se način odvijaju i ostali procesi, poput mijene unutar povijesti razvoja društva. Svaki period ogoli se od svog viška, a na njegov se temelj nastavi ono što se možda i nesvjesno anticipiralo, i tako polu-slijepo neprestano idemo dalje u budućnost. Lako je prestrašiti se pred idejom beznađa koja se javlja u trenutku kada shvatimo da nemamo unaprijed zadani konačni cilj do kojega samo trebamo doći jer se tako suočavamo s mogućnošću uzaludnosti. Ukoliko prirodno i povijesno vrijeme smatramo odvojenima, te prirodu vidimo samo kao nezainteresiranu podlogu entropije na kojoj gradimo svoju ljudsku povijest, ponukani smo pitati se zašto se uopće trudimo kada će sve ionako propasti. Ipak, čak ni smrt nije oznaka kraja svega, jer za njom slijedi nova generacija i nov

¹² Isto, str. 1418.

život: postojanje se više nalazi u onom nepostaloj što se tek očekuje, nego u onome što je već ostvareno, jer ono umire kako bi ustupilo mjesto nadolazećem. Svaki trenutak u vremenu prolazi kako bi se dogodio novi. Svrha svakog našeg djelovanja usmjerena je na nekakvu budućnost. Smisao, sada već gotovo poistovjećen s utopijom, nije konačan i jasan cilj koji nužno trebamo ostvariti, jer je njegova svrha samo da stoji pred nama kao mogućnost. Ono još otvoreno daje nam volju za život naspram smrti; ono što je moguće, ali neizvjesno, poticaj je za filozofiju, umjetnost i općenito sve ljudske aktivnosti. „Održati te kategorije otvorenim u eksperimentu svijet, eksperimentu čovjek“,¹³ riječi su kojima Bloch završava poglavlje *Tübingenskog uvoda u filozofiju* i naglašava kako ni beznađe besmisla kao ni zanos krajnjeg smisla nisu dovoljni da nadiđu sve izazove ljudskog života koje može nadići nada. U tom smislu, utopiju možemo shvatiti kao etički princip koji postoji u svakom pojedincu, a kojim se i kao društvo služimo u svima nam zajedničkom pothvatu poboljšanja budućnosti. Takav etički princip još više organski egzistira u našoj prirodi nego što to čini kategorički imperativ koji nasuprot nadi kao samoj volji za životom stoji samo kao još jedna regulativa bez koje je čak i moguće živjeti. Bez nade, tj. blohove utopije, to je gotovo nemoguće.

3. HANS JONAS – PRINCIP ODGOVORNOST

3.1 Princip očuvanja

Hans Jonas glas je jednog novog etičkog pristupa koji, baš kao i Blochov, svoj pogled drži uperenim u (nešto dalju) budućnost. Potaknut mogućnostima modernog društva i tehnike, Jonas zagovara *etiku odgovornosti* kao najvažniji princip kojega bi se čovječanstvo trebalo držati pošto se prvi put u povijesti nalazi u mogućnosti ozbiljno naštetiti svijetu u kojem živi. Društva su sebi kroz povijest mogla dopustiti antropocentričnu etiku i slavljenje ideje pokoravanja prirode jer su bila svjesna toga da nisu u stanju posve iscrpiti njene resurse i ugroziti njenu ravnotežu. Međuljudski odnosi bili su centar etičkih razmatranja sve do trenutka kada je njihov vlastiti opstanak postao upitan. Jonas upozorava na dalekosežne posljedice uništavanja prirode na čovječanstvo, te u centar etike postavlja njegov opstanak kao temeljnu vrijednost. Umjesto Kantova kategoričkog imperativa, Jonas u svom djelu *Princip odgovornost* predlaže novi princip:

¹³ E. Bloch, *Tübingenski uvod u filozofiju*, str. 285.

Djeluj tako da su učinci tvojeg djelovanja podnošljivi s permanencijom pravog ljudskog života na Zemlji.¹⁴

Pošto je utopija u konvencionalnom smislu prvenstveno san o potpunom pokoravanju prirode i uživanju u beskonačnom obilju njenih resursa, Jonas se postavlja kao njen kritičar iz perspektive svoje etike koja se oslanja na ideju o iscrpivosti tih istih resursa. Za razliku od ranije spomenutog antiutopizma koji teži diskreditiranju pojave utopije na konceptualnoj razini, Jonas je svjestan njenih realnih pozitivnih i negativnih implikacija, ali se i dalje s njom upušta u polemiku na temelju onoga što percipira njenom opasnošću:

A tu je glasu opreza izdaleka, zato što ga nadglasava blagoslov uspjeha u blisko, mnogo teže nego kad se radi o prijetnji uništenjem zbog ratne ili nepromišljene upotrebe, gdje mu u pomoć pridolazi goli strah svih nas. Apeliranje da se prihvate 'skromni' ciljevi, ma kako da neprijatno zvuči u uhu spram divote onoga što možemo, upravo *radi* toga postaje ono prvo *Mora*. U svakom slučaju, utopiju, *onaj* neskromni cilj *par excellence*, moramo sebi izbiti iz glave, pogotovo zato što već i težnja k njoj vodi u katastrofu, a ne samo zato što ona i ne može da egzistira u nekom trajanju koje se u sebi isplati.¹⁵

Dok se antiutopisti bore protiv utopije na temelju njene neostvarivosti, Jonas prepoznaje moć koju sama vjera u utopiju unosi u društvo. Njeno obećanje za obiljem u ljudima potiče pohlepu i onemogućava prihvaćanje skromnosti kao realne opcije za život. Ukoliko doista težimo uspostavi idealnog društva ili svijeta, nužno će doći do opterećenja prirode ili pak samog društva, što u svakom slučaju vodi u katastrofu. Na praktičnom primjeru trenutne ekonomske situacije, Jonas nam pokazuje kako je nemoguće pronaći ravnotežu u idealnom sustavu. S jedne strane, rješenje ekonomske nejednakosti može se naći u tome da sve zemlje počnu proizvoditi više – rješenje koje je pogubno za prirodu i njene ograničene resurse. S druge strane, ako poštujemo prirodne resurse, nameće se rješenje preraspodjele koja podrazumijeva da se uzima iz područja gdje ima više i jednostavno daje tamo gdje ima manje, što neizbježno vodi u društveni otpor onih kojima se oduzima jer utopija ne dopušta trpljenje. San o utopiji može biti toliko jak da oni koji ga provode ne mare puno za sredstva njena postizanja, tako da je svojevrsna opresija društva lako moguća posljedica takvog sna. Vjerovanje u utopiju omogućava osjećaj čiste savjesti dok se društvo silom ukalupljuje u nepovoljan sistem, što nas podsjeća na ranije spomenute distopije i totalitarne režime. Ekstremno utopijsko rješenje koje se oslanja na manipulaciju društva radi ograničenosti resursa uključivalo bi smanjivanje broja ljudi na zemlji; svjestan da ni jedan utopist to otvoreno ne predlaže, Jonas ovo svejedno

¹⁴ Hans Jonas, *Princip odgovornost*, Veselin Masleša, Sarajevo, 1990., str. 28.

¹⁵ Isto, str. 267.

spominje jer bi se radikalnom utopistu i to moglo učiniti kao realno praktično rješenje. U svakome slučaju, prema Jonasu, utopija je opasan koncept prvenstveno zbog realne činjenice ograničenosti prirodnih resursa. Ljudi se uzdaju u tehniku kao način optimizacije potrošnje i raspodjele, ali nisu u stanju napustiti san o obilju. Tu se Jonas osvrće i na Blocha, te navodi njegove ilustracije svijeta kakav bi mogao biti kada se i čovjek i priroda preobrazu u skladu s napretkom, kritizirajući takvu sliku svijeta kao još jednu tiraniju čovjeka nad okolišem, pritom ne primjećujući Blochovu pretpostavku da čovjek i priroda u takvu odnosu nisu dva odvojena entiteta, pa da bi jedan mogao vršiti tiraniju nad drugim bez posljedica za sebe. Jonasov argument protiv utopije zasniva se prije svega na njegovoj interpretaciji pojma koja je sukladna većini konvencionalnih definicija koje smo opisali na početku rasprave: i Jonas na utopiju gleda kao na konkretan entitet ili, preciznije rečeno, on na utopiju gleda kroz njenu definiciju *savršenog mjesta*, pri čemu je savršenstvo i dalje pozicionirano kao konačan cilj, a ne kao sâm pogled u budućnost, mutan, ali ispunjen nadom za nečim boljim.

3.2 Što je zapravo utopija?

Zanimljivo je kako se naslov Jonasova djela *Princip odgovornost* podudara s Blochovim *Principom nada*, a sama činjenica da Jonas u svom djelu otvoreno polemizira s Blochom navodi na pretpostavku da sličnost nije slučajna. Oba autora temelje svoju raspravu o utopiji na marksizmu, ali donose posve različite zaključke. Dok Bloch u onom revolucionarnom vidi ostvarenje sveprisutne mogućnosti promjene i boljitka, Jonas upravo u tome vidi glavnu opasnost marksističke misli jer ona pretpostavlja nekakav utopijski cilj koji nam zamućuje pogled na stvarnost i može dovesti do tiranije utopijskih ideala nad prirodom i društvom. Zanimljivo je spomenuti da Jonas marksizmu ne spočitava totalitarističke tendencije, štoviše, naglašava da jedan socijalistički sustav planske proizvodnje i raspodjele dobara može biti dobar pri suzbijanju kapitalističke pohlepe. Problem nastaje kada se dotaknemo utopijske tendencije koja, specifično za marksizam, nema svoj jasno definirani bitak, već se centrira u pojmu revolucije kao najave dolaska tog bitka (gotovo analogno kršćanskom pojmu dolaska Spasitelja):

Obratno od ranijih utopija, taj *dolazak*, ne *bitak* utopije je ono o čemu marksizam ima što da kaže. Bitak je za njega već unaprijed isto tako neopisiv kao i carstvo nebesko u religioznoj eshatologiji – osim što će, kao tamo grijeh, ovdje da *iščezne* zlo klasnog društva, dakle, može se opisati samo negativno.¹⁶

¹⁶ Isto, str. 245–246.

Problem utopije nije toliko u samoj lažnoj svijesti nasuprot nekakve istine s velikim 'I', već je u činjenici da samo vjerovanje u nju mijenja uvjete spoznaje i promišljanja. To ukratko znači da se u potpunosti mijenja pristup stvarima, koji je od ključne važnosti za odgovorno djelovanje u svijetu, jer nije svejedno pristupamo li stvarima ushićeni od optimizma ili pak oprezni od svijesti o posljedicama. U kontekstu utopijskog razmišljanja, taj zanos često dovodi do pretpostavki da čovjek sadašnjice još uvijek nije onaj „pravi čovjek“ koji će se tek formirati u budućnosti, a tome Jonas upućuje svoju najoštriju kritiku.

Kako ju on shvaća, utopija svijet gleda kroz prizmu ekstrema, pa tako npr. marksistička utopija teži za potpunom slobodom od carstva nužnosti u kojoj bi čovjek uživao radeći što god sam želi. Jonas je svjestan da ljudska priroda, a i sam realitet svijeta ne dopuštaju tu apsolutnu slobodu jer „*odvajanje od carstva nužnosti oduzima slobodi njezin predmet*, ona bez njega postaje isto onako ništavna kao snaga bez otpora“. ¹⁷ Svaki ekstrem bez svoje suprotnosti gubi vlastito značenje i stoga je ideja promjene čovjeka u nekakav ideal posve besmislena. Jonas se zato obrušava na Blochov koncept *još-ne-bitka*, smatrajući da utopijska orijentiranost na promijenjenog budućeg čovjeka obezvrjeđuje sve prošle i sadašnje napore čovječanstva koji su ključni u formiranju posljedica za buduće generacije. U vrlo otvorenoj polemici s Blochom, Jonas tvrdi:

Čovjek koji je postao zaista jednoznačan, utopijski čovjek, može biti samo onaj za dobro ponašanje i za to da se dobro osjeća sramotno kondicionirani čovjek, do najintimnijeg na pravilnost usmjereni homunculus socijalno-tehničke futurologije. (...) Moramo se *nadati* – sasvim suprotno eshatološkom 'principu nada' – da će i u budućnosti svako zadovoljstvo rađati svoje nezadovoljstvo, svatko imati svoju želju, svaki mir svoj nemir, svaka sloboda svoje iskušenje – čak svaka sreća svoju nesreću (a u to se, s vjerojatno jedinom sigurnošću koju nam daje čovjek, zaista možemo pouzdati). ¹⁸

Još jednom vidimo kako Jonas svoj pojam utopije bazira na pojmu jednoličnog savršenstva, u potpunosti promašujući poantu Blochove misli o utopiji, radi čega ga onda i krivo interpretira. Utopija kao blohovski etički princip podrazumijeva ovakvu dvostrukost svijeta, štoviše, temelji se na njoj. Ta utopija upravo izranja iz svijesti o suprotnim tendencijama svijeta i neprekidnoj želji za poboljšanjem stanja koje se vječno giba i naginje sad prema jednom, a kasnije prema drugom ekstremu. Nada, koju ovdje spominje Jonas, upravo je osnovna pretpostavka Blochova pogleda na svijet koji nipošto nije jednoznačan.

¹⁷ Isto, str. 288.

¹⁸ Isto, str. 304–305.

U kontekstu etike odgovornosti, Jonas inzistira na prihvatanju ove dvojne prirode stvarnosti kako bismo bili u stanju donositi informirane odluke temeljene na očekivanju stvarnog budućeg učinka, a ne lažnog ideala. Jonas predlaže *strah* kao temeljni pristup stvarima, pri čemu ne misli na strah koji odvraća od djelovanja, već strah od negativnih posljedica kao pristup koji vodi prema principu odgovornosti. Odgovornost izranja kao ljudski odgovor na realno očekivanu budućnost. Ukratko, vidimo da Jonasova tvrdnja postoji više kao naličje posve istog pogleda na svijet koji dijeli Bloch, koji mu samo pristupa iz drugačijeg kuta. Već na početku poglavlja, naglasili smo da oba filozofa svoj pogled čvrsto drže uperenim u budućnost, i to ne bilo kakvu, već onu anticipirajuću, realno moguću budućnost. Pod utjecajem konvencionalne definicije utopije, Jonas se (s pravom) plaši ljudske pohlepe, no ona iščezava onog trenutka kada utopiju preselimo iz imaginarnog vanjskog okvira i cilja u čovjekov realni unutarnji etički princip.

Naime, Jonasov zagovor očuvanja ljudskoga pomoću radikalne promjene i Blochov zagovor radikalne promjene u cilju ozbiljenja ljudskoga baziraju se na dubinski promišljenoj humanističkoj koncepciji u čijoj podlozi stoji povijesno situirana skrb oko ljudskoga u vremenu kada ni povijest ni ljudsko nisu na cijeni.¹⁹

ZAKLJUČAK – UTOPIZAM KAO PUT

Samo naizgled suprotna stajališta Blocha i Jonasa o utopiji sukobljavaju se prvenstveno zbog drugačijeg poimanja njena značenja. Ovim smo radom pokazali koliko je definiranje pojma ključno za njegove daljnje praktične implikacije. Moglo bi se reći da je glavni problem utopije kroz čitavu povijest, koji je doveo do konačne pojave antiutopizma, bio u tome da ju se shvaćalo kao konačni cilj uređenja društvenih odnosa od kojega nema boljeg uređenja. Takav se cilj iz različitih razloga pokazao neostvarivim, ako ništa drugo već radi inherentne nelogičnosti ideje savršenstva koja podrazumijeva brisanje negativnog naličja svih životnih pojava.

Definirana kao savršenstvo, utopija se tako čini praktično beskorisnom jer stoji u isključivo konceptualnoj antitezi spram distopije, dok ni jedna od tih dviju ideja ne korespondira sa stvarnošću. Ipak, ako smo imalo upoznati s bilo kakvim borbama za promjenu već smo vidjeli da se u njima uvijek razvijaju radikalne struje koje su nužne za prevladavanje postojećeg problema – mlakom kritikom nikada se neće skupiti dovoljno volje i energije za pokretanje promjene. Pred nama mora stajati vizija onog boljega i drugačijega kako bismo se mogli

¹⁹ H. Jurić, *Etika odgovornosti Hansa Jonasa*, str. 229.

osloboditi od trenutnog stanja i odabrati novi put. Jedino u tom smislu utopiju možemo prihvatiti kao „ideal“, jer tada ona postaje konceptualno oruđe za postizanje cilja promjene – samo slika ideala koja se koristi kao vodilja. Kao takva, utopija se ipak na kraju prije može definirati kao etički impuls za promjenom i poboljšanjem, pri čemu gubi svoj konvencionalno priznati status odvojenog i jasno konstruiranog političkog entiteta koji stoji na kraju puta kao cilj.

Blochova analiza pojma *utopije*, poistovjećene s pojmom *nade*, zreliji je pristup njenoj suštinskoj ideji jer u sebi sadrži svijest o promjenjivosti svijeta koja je upravo njen glavni izvor i poticaj. Bloch prepoznaje njezinu „sirovu“ vrijednost u tome da uvijek možemo zamisliti bolji svijet i boljeg čovjeka, pa sve svoje djelovanje u sadašnjosti usklađujemo s nadanjima za budućnost. Takav princip *nada* ujedno u sebi uključuje i princip *odgovornost* kao svijest o budućemu i o posljedicama našega djelovanja u sadašnjosti, baš kao što i Jonasov princip odgovornost ne može egzistirati bez nade za boljom budućnosti. Utopija je prerasla svoj status u filozofiji politike u kojoj je stajala gotovo kao izvanljudski entitet i proširila se na domenu etike prihvaćajući tako jednu posve novu ulogu kao dio čovjekove prirode. Kao želja za stvaranjem nečega boljeg, ona je postala samom motivacijom za život, koja nadilazi i granice smrti posežući u daleku, ponekad i nedostižnu budućnost.

Popis literature

Bloch, Ernst, *Tübingenski uvod u filozofiju*, Nolit, Beograd, 1973.

Bloch, Ernst, *Princip nada (I–III)*, Naprijed, Zagreb, 1981.

Bloch, Ernst, *Oproštaj od utopije*, Izdavački centar Komunist, Beograd, 1986.

„Hans Jonas 1903.–1993.–2003. (I)“, tematski blok, ur. Hrvoje Jurić, *Filozofska istraživanja*, 90 (3/2003), Hrvatsko filozofsko društvo, Zagreb, 2003., str. 537–701.

„Hans Jonas 1903.–1993.–2003. (II)“, tematski blok, ur. Hrvoje Jurić, *Filozofska istraživanja*, 91 (4/2003), Hrvatsko filozofsko društvo, Zagreb, 2003., str. 1039–1159.

Jonas, Hans, *Princip odgovornost*, Veselin Masleša, Sarajevo, 1990.

Jurić, Hrvoje, *Etika odgovornosti Hansa Jonasa*, Pergamena, Zagreb, 2010.

Kangrga, Milan, *Etika ili revolucija*, Naprijed, Zagreb, 1989.

Kant, Immanuel, *Kritika praktičkog uma*, Naprijed, Zagreb, 1990.

Mannheim, Karl, *Ideologija i utopija*, Naklada Jesenski i Turk, Zagreb, 2007.

Marcuse, Herbert, *Kraj utopije; Esej o oslobođenju*, Stvarnost, Zagreb, 1978.

Marx, Karl; Engels, Friedrich, *Rani radovi*, Naprijed, Zagreb, 1985.

More, Thomas, *Utopija*, Nakladni zavod Globus, Zagreb, 2003.

Platon, *Država; Državnik*, Matica hrvatska, Zagreb, 1942.